

Тооруктуг долгай Таңдым,
Долганзыма, тодар-ла мен.
Тос-ла құзун малымайны
Азыраға, байыры-ла мен.

2 «а» класстын оореникчилигі
Тюлюш Дананын
литературлуг номчулугага
проект ажылы
Кл.башкызы: Тамдын-оол А.
А.

2017-2018 ооредилге чылбыр

Ажылдың актуалдығы:
Тос құзун малдың долу даңзызын
улус шоолуг билбес.

Соруlgазы: Тос құзұн малымайны
өөренип көргеш, ооң ажық-дузазын
шинчилеп көөрү.

Сорулгазын чедип алырда кылган ажылдар:

1. Тос чузун малдын данзызын тургускаш, оларнын дугайында кыска дыңнадыглар кылыр;
2. Тос чүзүн малымайның дугайында материалдарны чырып (шүлүк, тывызық, үлегер домактар).
3. Тос чүзүн малдың ажық- дузазын шинчилеп көру.

*Инек мыйыстыг
бода малга
хамааржыр. Ол
делегейде эн
шынарлыг
продукцияняны-
сүтту кижиге берип
турар. Ак чемден
тыва кижи чуну
кылбас дээрил:
хойтпак, тарак,
ааржы, курут,
чокпек, саржаз.*

*Самдар эвес хирезинде,
Чамашкызы ковей.
(Шокар инек)*

Сарлык – эдик-эдилділардың, дәлкүнгілер

бойдустуг

чернин ховар малы. Ол Мөнгүн – Тайга, Бай-Тайга
кожууннарда

нептерээн. Сарлыктын саны эвээжеп турар,
ынчангыш ону Тыванын «Кызыл дептеринче» киир
бижээн. Сарлыктын эъдин чиир, сүдүн ижер,
кеҗинден идик-хеп, янзы-бүргү ажыл-агыйжы
хереке.

Тывызык

Кончуг семдер

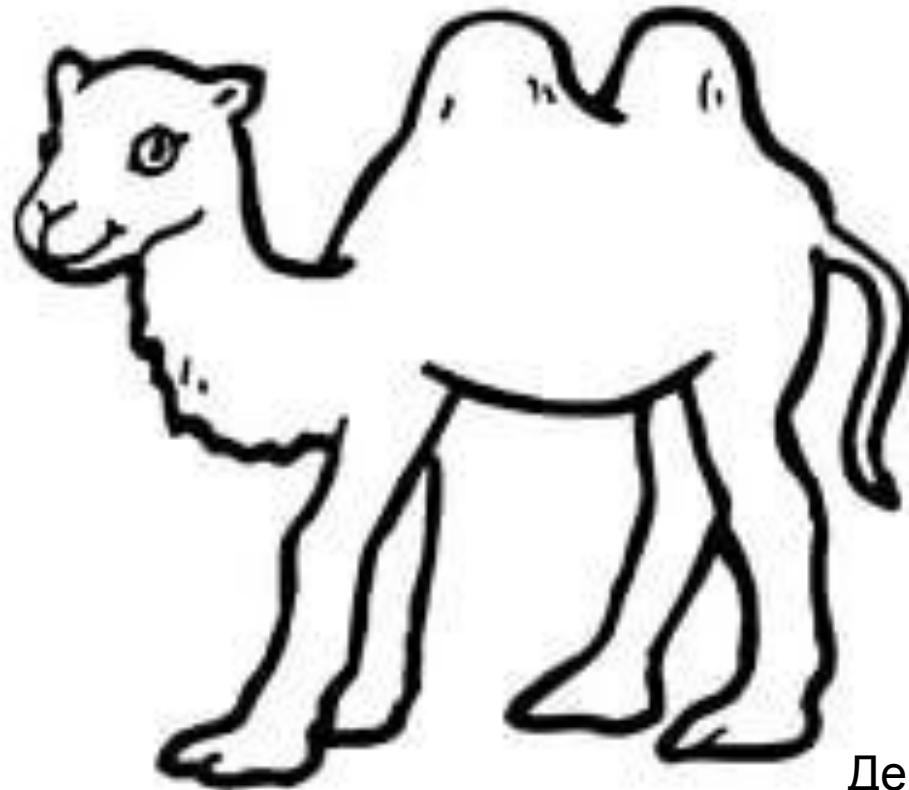
Хоюг дуккур.

Күжур семдер

Кузун суткур.

Теве элезинниг, хараганыг черлерге чурттаар. Тыванын
Эрзин, Тес-Хем кожууннарында, Кызыл кожууннун Баян-
Колда,
Ээрбекте, Улуг-Хем кожууннун Хайыраканда азырап
остуруп турар.

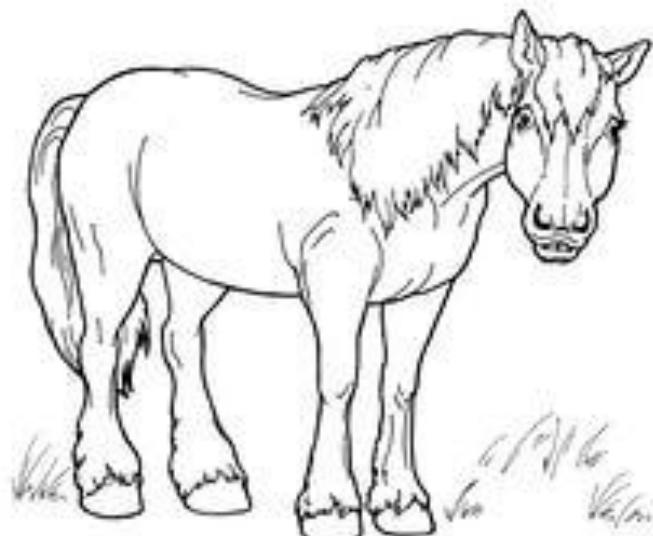
Тевеңиң төпүү болаган дээр

Демнig сааскан
Теве тудуп чиир

Аът- чылгы мал. Ол тыва кижинин идегелдиг
чоленгиижи,
улуг дузалакчызы. Ону мунуп алгаш, мал кадаар,
аннаар, чуък
соортур, чарышка мунар.

Шанактаптар, тергелептер,
Шаап мунар, чортуп мунар,
Артка-сынга тура дүшпес,
А - т - м о н - и м с р э с - л е и й и н .

Тывызык
Ыракты ырак дивес-
Ылап чоруктуг,
Берт черни
Берт-межел дивес-
Бедик мербегейлиг.

Иви мал Тыванын Тожуда, Тере-Холде бар. Тожу улузу ивини чааш база ээзинге кедергей бердинген боорга, «ак сагыштыг мал» дээр. Кайы –хамаанчок оът-сиген оъттавас. Тайга чернин унуштери- чаат, шулун, чекпе чиир. Ивинин судун ижер. Оон судунден быштак база кылыш. Бышкаандан идик даараар. Кежинден тон, дожек, чадыр шывыы кылыш. Ивинин чаш толун бызаа азы хур анай дээр.

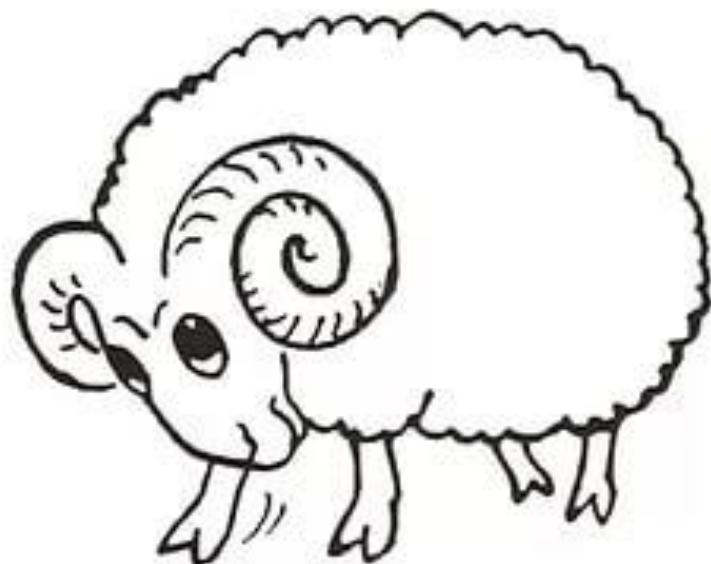

Хойну тывалар элбээ-бile азырап чоруур. Хойнун дугу -бile кежинден алгы тоннарны, хом идиктерни, аргаан хойленнерни, уктарны, чоорганнарны кылып турар. Ол дугайында Үлегер домакта чиге соглээн:

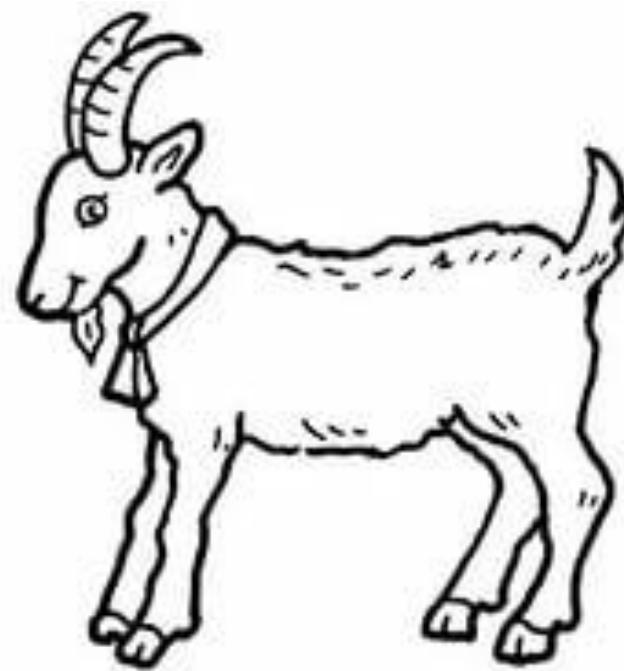
Хойлуг кижи каас, инектиг кижи тодуг.

Тыва кижинин амыдыралында байырлалдар-ла хой: куда-дой, байыр-наадым Шагаа дээш оон-даа оске. Ол бугу байырлалда тыва кижиге хой эъди эн-не эргим.

Хундулуг Хойнун чаа торуттунген толун хураган дээр.

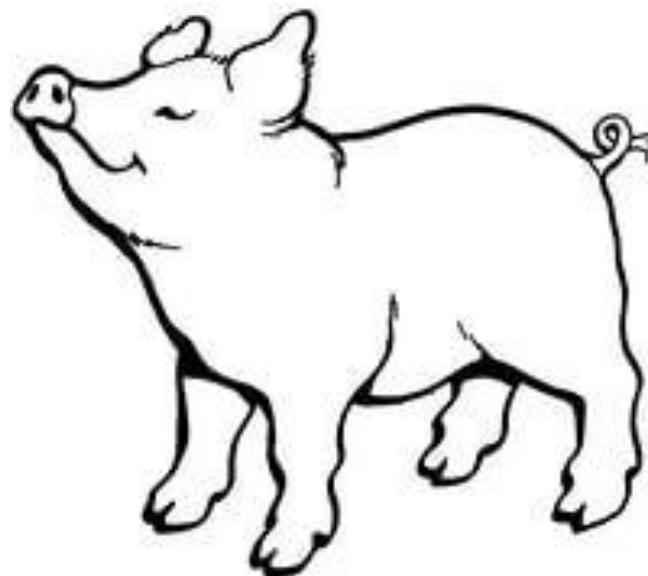

Ошку кончуг озуген шээр мал. Алыс боду аажок шимченгир, хая-даш кырлаар. Ол малдын эъдин чиир, судун ижер. Ылангыя суду кайгамчык хоюг болгаш амданныг. Ошку дугу-бите дыка чараш ширтектерни сырьыр.

*Ыдын ызырган,
инээн мунган,
тевезин четкен,
мыйгаан узейткен. (хаван)*

- Азырал амытан – хаванны чугле кончуг ажылчын
- кежээ, шыдамык улус азыраар.
- Ол чылыг кажаага чурттаар. Хаванын кол чиир чеми - тараа, божа.
- Оон чаа торуттунген оглун хаван оглу дээр.

Ыт- кижинин шынчы өңнүү. Ол ээлери чокта, коданынче оске улус киирбес. Анчы, исчи ыттар турар. Ыттын дузазы-бите кызыгаар урекчилерин истеп тудуп турар. Ыттын оглун эник дээр.

Ийи ыт аразынга сөөк кагба,
Ийи кижи аразынга сөс сөглеве.